

نظام فئودالیسم

Feudalism

فئودالیسم از واژه لاتین فئودوم (feudum) یا فیف (fief) اشتقاق شده است (Tierney & Painter, 1970: 155) که به معنای زمین یا عطایایی است که یک ارباب (lord) در ازای دریافت خدماتی - که به طور عمده خدمات نظامی بود - آن را به شخصی که به آن واسال (vassal) می گفتند اعطا می کرد. اهمیت فیف و زمین در شکل دهی به مناسبات اجتماعی و حکمرانی حاکم بر بخش های زیادی از اروپا در قرون وسطی سبب شد که به نظام سیاسی، اجتماعی و اقتصادی حاکم بر اروپا در این ایام فئودالیسم گویند. از بعد زمانی فئودالیسم از قرن پنجم و با فروپاشی امپراتوری روم غربی آغاز شد و تا قرن ۱۸ هنوز در بخش هایی از اروپا آثار و بقایای آن باقی بود (بیل، ۱۳۸۴: ۱۳۲). همچنین از بعد جغرافیایی این نظام در ایتالیا و آلمان امروزی شکل یافت و به بخش های زیادی از اروپا همچون فرانسه، انگلستان و مانند آن راه یافت (دورانت، ۱۳۴۳: ۷۱۶).

۲. تفاسیر مختلف از فئودالیسم

گسترده‌ی اثرگذاری فئودالیسم بر ابعاد گوناگون جامعه اروپایی در قرون وسطی سبب شده است که تفاسیر مختلفی از نظام فئودالیسم ارائه شود. در یک رویکرد، فئودالیسم را می توان نوعی ساخت اجتماعی و نظامی برای حمایت های اجتماعی دانست که در آن مناسبات و نهادهای اجتماعی اعضای جامعه در قالب روابط حقوقی خاصی که شامل تعهد متقابل ارباب، واسال و سرف (serf) می شود، شکل یافته است. در رویکرد دیگر، فئودالیسم را می توان نوعی ساخت قدرت و حکمرانی دانست که مبتنی بر عدم تمرکز قدرت و نیز نگهداری خصوصی قدرت است؛ به طوری که در آن هیچ یک از حاکمان انحصار قدرت سیاسی را ندارند، حکومت و قدرت به ارث برده می شود یا میان وراثت تقسیم می شود و نیز نیروی نظامی بر اساس قراردادهای خصوصی

شکل می یابد. رویکرد سوم به فئودالیسم آن را یک نظام فراگیر اجتماعی - اقتصادی می داند که در آن ساختار طبقاتی دهقانی - اربابی پیوسته خود را بازتولید می کند (Ltd, 2018: 4543).

۳. ریشه های تاریخی فئودالیسم

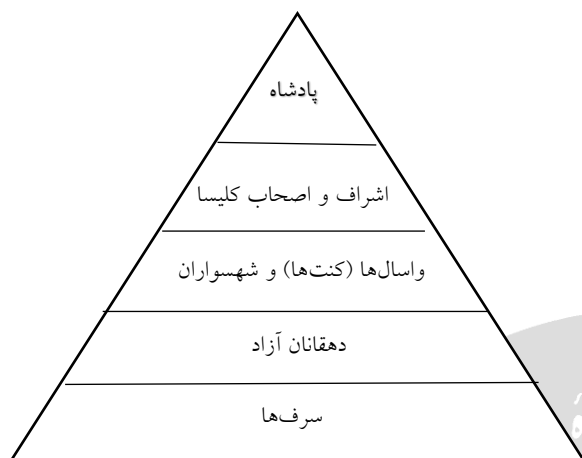
فئودالیسم از سویی ریشه در سبک زندگی بربرها در قرن یکم دارد که مبتنی بر زندگی قبیله ای (بیل، ۱۳۸۴: ۱۲ و ۱۸) و تشکیل نهادی به نام Comitatus دارد که در آن مردانی آزاد به ارباب خود خدمات نظامی ارائه می دادند و پس از مبارزه هدایایی را از او دریافت می کردند (Ganshof, 1996: 4). از سوی دیگر، شاید بتوان ریشه های اعطای فیف را در قوانین اجاره رومی (Tierney & Painter, 1970: 156) و نیز تشکیل ارتش های خصوصی رومیان برای دفاع در برابر بربرها دانست که به آن huccellarii می گفتند (Ganshof, 1996: 4).

تهاجم قبایل گوناگون ژرمن به مناطق تحت سلطه امپراتوری روم غربی سبب گسترش تدریجی ناامنی و آغاز جنگ های پی در پی در بخش های زیادی از اروپا شد و زمینه نابودی امپراتوری روم غربی و ایجاد واحدهای اقتصادی خود بنیاد را مهیا کرد. از سوی دیگر، عدم توانایی پادشاهان در مدیریت متمرکز سرزمین های تحت نفوذ خود، ایشان را به سمت اقطاع زمین ها و اعطای حاکمیت محلی به افراد مورد اعتماد سوق داد. در نتیجه این تحولات زمینه های شکل گیری نظام فئودالیسم مهیا شد (دورانت، ۱۳۴۳: ۷۱۵).

۴. نهادهای سیاسی و اجتماعی فئودالیسم

فئودالیسم مبتنی بر نظام طبقاتی خاصی بود، به گونه ای که طبقات گوناگون اجتماعی طبقه مادون خود را تحت حمایت قرار می داد. در این نظام به طور معمول پادشاهان زمین های خود را اقطاع کرده و آن را در ازای خدمات خاصی که مهم ترین آن خدمات نظامی بود، به افراد مورد اعتمادشان

262-275)، به طوری که بسیاری از خدمات همچون خدمات آموزشی، حمایت‌های اجتماعی به سالخوردگان و ناتوانان، خدمات قضایی، ساخت بیمارستان‌ها و مانند آن بر عهده این نهاد بود (نوذری، ۱۳۸۷: ۲۱۲).

۵. نهادهای اقتصادی فئودالیسم

اصلی‌ترین واحد اقتصادی در نظام فئودال فیف بود که به صورت خودکفا اداره می‌شد. فیف‌ها به طور معمول بسیاری از کارکردهای نهادهای حمایتی مدرن را در قرون وسطی برای اعضای آن ایفا می‌کردند. در فیف به طور معمول محصولات برای مصرف اعضای آن تولید می‌شد و انگیزه‌های تجاری برای تولید در یک فیف بسیار محدود بود. ناامنی و خرابی راه‌ها نیز عامل مهمی در کاهش انگیزه تولید تجاری بود، به طوری که بسیاری از واسال‌ها ترجیح می‌دادند به جای جابه‌جایی محصول آن را در همان فیف مصرف کنند (بیل، ۱۳۸۴: ۱۱۷). در نظام فئودالی مبادله محصولات به طور معمول در قالب تعهدات فئودالی صورت می‌پذیرفت، با وجود آنکه بازارهای محلی و یا فصلی برای مبادله برخی محصولات یا فروش تولید اضافی فیف وجود داشت، اما مشکلات انتقال محصولات سبب آن شده بود تا

(واسال‌ها) واگذار می‌کردند. به زمین‌های اعطایی فیف می‌گفتند. هر فیف به طور معمول شامل کلیسا، قلعه ارباب، خانه‌های دهقانان و سرف‌ها و نیز زمین‌های کشاورزی می‌شد. بیعت واسال با پادشاه که همراه با واگذاری فیف‌ها انجام می‌پذیرفت هوماژ (homage) نام داشت (بلوک، ۱۳۶۳: ۲۵۹). به علت اهمیت خدمات نظامی، بخش زیادی از واسال‌ها را جنگجویان اسب‌سوار (شهبازان) تشکیل می‌دادند. با پیچیده شدن نظام فئودالی واسال‌های بزرگ که زمین‌های زیادی در اختیار داشتند، بخشی از آن را به افراد مورد اعتماد خود واگذار می‌کردند؛ و بدین ترتیب ایشان نیز برای خود واسال‌هایی برمی‌گزیدند. از جمله تعهداتی که یک واسال در قبال پادشاه متعهد می‌شد، شامل وفاداری کامل و خیانت نکردن به او، خدمات نظامی به پادشاه در زمان جنگ (بیل، ۱۳۸۴: ۴۶)، کمک مالی (tallage) (بلوک، ۱۳۶۳: ۳۸۳) و مانند آن می‌شد. در نظام فئودالی پایین‌ترین طبقه اجتماعی را سرف‌ها تشکیل می‌دادند؛ ایشان به طور معمول دهقانانی بودند که در ازای بهره‌مندی از حمایت‌های نظامی و اقتصادی، خود را تحت الحمایه یک واسال قرار می‌دادند و در ازای آن خدمات و عوارضی را به واسال، پرداخت می‌کردند. از جمله تعهدات سرف در مقابل واسال انجام کارهای عمومی فیف همچون زهکشی مرداب‌ها، ایجاد سیل بندها و... اعطای بخشی از محصولات زمین کشاورزی‌شان به ارباب، اختصاص بخشی از وقت خود برای رسیدگی به زمین‌های ارباب، کسب اجازه از ارباب برای ازدواج یا تحصیل فرزند و مانند آن بود (دورانت، ۱۳۴۳: ۷۲۵).

اصحاب کلیسا را می‌توان یکی دیگر از طبقات مهم این نظام دانست. کلیسا بیشترین تأثیرگذاری اجتماعی را در میان طبقات فئودالی داشت. از سوی دیگر، حاکمیت یکپارچه، بوروکراتیک و قانون‌مدار کلیسا سبب آن شده بود تا بتواند نقش مکملی را در کنار پادشاه ایفا کند (Fukuyama, 2011:)

۷. افول فئودالیسم

به طور کلی، پیرامون افول فئودالیسم در اروپا و گذار به سرمایه‌داری دودسته نظریات وجود دارد. دسته اول نظریات، عامل اساسی در افول فئودالیسم را در درون ساخت نظام فئودالی و روابط طبقاتی فئودالی می‌داند (آستون و فیلیپین، ۱۳۹۵: ۲۶). دسته دوم نظریات، عوامل خارجی را مؤثر در افول فئودالیسم و گذار آن به سرمایه‌داری می‌دانند؛ تغییرات جمعیتی (عاصم‌اوغلو و رابینسون، ۱۳۹۲: ۲۱۹)، انقلاب تجاری قرون وسطی (هانت، ۱۳۸۱: ۱۲-۱۶)، توسعه شهرها و طبقه بازرگانان (بلوک، ۱۳۶۳: ۱۳۴) و نیز تغییر ساخت اجتماعی و اقتصادی اروپا به سبب جنگ‌های صلیبی (بیل، ۱۳۸۴: ۸۷-۷۵) از جمله این دلایل است.

کتاب‌شناسی

آستون، تی.اچ. و فیلیپین، سی.اچ. تی. (۱۳۹۵). *بحث برز: ساختار طبقاتی زراعی و توسعه اقتصادی در اروپای پیشا صنعتی*، ترجمه حسن مرتضوی، تهران: ثالث.

بلوک، مارک. (۱۳۶۳). *جامعه فئودالی* (جلد ۲)، ترجمه بهزاد باشی، تهران: آگاه.

بیل، تیموتی (۱۳۸۴). *عصر فئودالیسم*، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، تهران: ققنوس.

دورانت، ویلیام جیمز؛ (۱۳۴۳). *عصر ایمان*، ترجمه ابوالقاسم طاهری، تهران: اقبال.

عاصم‌اوغلو، دارون و رابینسون، جیمز (۱۳۹۲). *چرا کشورها شکست می‌خورند: سرچشمه‌های قدرت، فقر و غنای کشور*، ترجمه پویا جبل‌عاملی و محمدرضا فرهادی‌پور و محمود صدری، تهران: انتشارات دنیای اقتصاد.

نوذری، عزت‌الله. (۱۳۸۷). *اروپا در قرون وسطی*، شیراز: نوید شیراز. هانت، ای.ک؛ (۱۳۸۱). *تکامل نهادها و ایدئولوژی‌های اقتصادی: مالکیت و رسالت*، ترجمه سهراب بهداد، تهران: آگاه.

Fukuyama, Francis (2011). *The origins of political order: From prehuman times to the French Revolution*, Farrar, Straus and Giroux.

Ganshof, François Louis (1996). *Feudalism* (Vol. 34), University of Toronto Press.

عرضه محصولات در بازارها، فصلی و نامطمئن شود و در عمل خودکفایی فیف را امری گریزناپذیر کند.

در اقتصاد فئودال زمین نقش ویژه‌ای را در جبران خدمات ایفا می‌کرد؛ جبران خدمات افراد یا از طریق وارد کردن فرد به داخل خانواده و تأمین خوراک و پوشاک او یا از طریق اعطای قطعه زمین صورت می‌پذیرفت (بلوک، ۱۳۶۳: ۹۲). البته این شرایط در تمامی مناطق و تمامی عصر فئودال ثابت باقی نماند و با انقلاب تجاری قرون وسطی گردش و مبادله پولی رونق بیشتری یافت.

با وجود آنکه زمین‌های آزادی که دارای مالکیت خصوصی بودند نیز در عصر فئودال اروپا وجود داشت، ولی بسیاری از زمین‌ها تحت نظام مالکیت عمودی فئودالی قرار داشت؛ به‌طوری‌که پادشاه، واسال و سرف خود را به‌نوعی مالک فیف می‌دانستند، ولی محدوده انتفاع ایشان متفاوت بود (بلوک، ۱۳۶۳: ۲۰۸).

۶. تکامل فئودالیسم؛ فئودالیسم تجاری

گسترده‌گی زمانی و جغرافیایی حاکمیت نظام فئودالیسم در اروپا سبب تحول و تطور فراوان این نظام حکمرانی، با وجود ثبات اصول کلی آن شده است. افزایش تمرکز قدرت، تبدیل هوماژ به قرارداد، استخدام مباشران اداری و نظامی در دربار، تدوین و نگارش قوانین عرفی و احکام دادگاه‌ها و مانند آن بخشی از این تحولات است. اعطای پول به‌جای انجام خدمات نظامی به‌وسیله ماسال‌ها که به آن پول محافظ یا scutage می‌گفتند و نیز رواج دستمزد پولی تحت عنوان فیف مالی جهت جبران خدمات (بیل، ۱۳۸۴: ۹۴-۹۶) و همچنین پولی شدن مجازات‌ها سبب آن شد که نظام فئودالیسم در الگوی تکامل یافته خود به فئودالیسم تجاری تبدیل شود که در آن بسیاری از تعهدات فئودالی به تعهدات پولی مبدل شد.

Ltd, Macmillan Publishers (Ed) (2018). *The New Palgrave Dictionary of Economics* (3rd ed. 2018 edition), London: Palgrave Macmillan.

Tierney, Brian; & Painter, Sidney (1970). *Western Europe in the Middle Ages, 300-1475*. New York: Knopf.

محمد نعمتی

هیئت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه امام صادق علیه السلام

محمد حسین بهمن پور خالصی

دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه

امام صادق علیه السلام

دانشگاه امام صادق علیه السلام